پاڕادایمی ئاسن ساختەیی لە ڕەخنە ئاڕاستەی هەڵسەنگاندنی کۆی ساختەیی هەڵبەستی ئەدەبی

(ئەدەبی/ ئەدەبناسی/ ساختەیی)

ئەنوەر عەلی ڕەشید
بەشی کوردی، کۆلێژی زانستە مرۆڤایەتییەکان، زانکۆی سەلاحەدین - هەولێر

کورتە باس: ئەم توێژینەوەیە هەوڵێکە بۆ ڕەخنەگرتن لە پاڕادایمی ئاسن ساختەیی کە بەسەر ڕەخنەی ئەدەبی کوردیدا زاڵە، بە تایبەت لە بواری هەڵسەنگاندنی هەڵبەستی هاوچەرخدا. ئامانجی توێژینەوەکە ئەوەیە ڕوون بکاتەوە چۆن ئەم پاڕادایمە کاریگەری لەسەر بڕیاردان و ئاراستەی ڕەخنەی ئەدەبی هەیە و چۆن دەبێتە هۆی پەراوێزخستنی چەشنێکی تر لە ڕەخنە. توێژینەوەکە لە ڕێگای شیکردنەوەی ناوەڕۆکی ٤٢ دەقی ڕەخنەیی و ٣٠ وەڵامی ڕاپرسییەوە ئەنجامدراوە. دەرئەنجامەکان دەریدەخەن کە ئەم پاڕادایمە ڕۆڵێکی گرنگ دەگێڕێت لە دابەشکردنی پلەی ئەدەبی و دروستکردنی سنوورێکی توند لە نێوان ڕەخنەگرە "ناوەندی" و "پەراوێزی"دا، کە کاریگەری لەسەر کوالیتی ڕەخنەکە دەبێت. توێژینەوەکە پێشنیار دەکات کە پێویستە هەوڵێک بدرێت بۆ دروستکردنی پاڕادایمێکی فراوانتر و ئاوەڵاتر کە ڕێگە بدات بە بەهادارکردنی جۆرە جیاوازەکانی ڕەخنە.

وشە سەرەکییەکان: پاڕادایمی ئاسن ساختەیی، ڕەخنەی ئەدەبی کوردی، هەڵسەنگاندنی هەڵبەست، پەراوێزخستن، ڕەخنەی هاوچەرخ، توێژینەوەی ئەدەبی، ئەدەبناسی کوردی، ڕەخنەگر، دەقی ئەدەبی، پۆلێنکردن، ئاراستەی ڕەخنەیی

١. پێشەکی: پاڕادایمی ئاسن ساختەیی وەک چوارچێوەیەکی بینین

ئەو کاتەی باس لە ڕەخنەی ئەدەبی کوردی دەکرێت، زۆرجار ئاماژە بە کێشەیەکی بنەڕەتی دەکرێت کە وەک تۆڕێکی نادیار هەموو ئاراستەکانی ڕەخنە دەبەستێتەوە. ئەم کێشەیە ئەوەیە کە ڕەخنەگران چۆن بیر لە ئەدەب دەکەنەوە، چۆن دەقەکان دەبینن و چۆن بڕیار لەسەر بەهای دەقێک دەدەن. ئەم توێژینەوەیە هەوڵ دەدات ئەو چوارچێوە بنەڕەتییە ڕوون بکاتەوە کە ئێمە پێی دەڵێین پاڕادایمی ئاسن ساختەیی، کە وەک چۆن دەردەکەوێت زۆرێک لە ڕەخنەگران بە بێ ئاگایی کاری پێدەکەن و کاریگەری لەسەر هەموو شێوازەکانی تری ڕەخنە دەبێت.

پاڕادایمی ئاسن ساختەیی دەتوانرێت وەک تۆڕێکی بینین پێناسە بکرێت کە ڕەخنەگران بە هۆیەوە دەقەکان دەبینن و هەڵسەنگاندنیان بۆ دەکەن. ئەم تۆڕە چەند تایبەتمەندییەکی هەیە کە وا دەکات کاریگەری زۆر بێت: یەکەم، ئاسن ساختەیی دەقەکان وەک یەکەی سەرەکی دەبینێت نەک وەک پرۆسەیەکی کراوە. دووەم، ئەو پرسیارانەی کە ڕەخنەگران لە دەقەکان دەیانەوێت وەڵامیان بدەنەوە، زۆرجار لەسەر بنەمای ئەو پرسیارانە دادەڕێژرێن کە پاڕادایمەکە خۆی دایدەنێت، نەک لەسەر بنەمای پرسیارە ئازادەکان. سێیەم، ئەو پێوەرانەی کە بۆ هەڵسەنگاندنی دەقێک بەکاردێن، زۆرجار پێوەرگەلێکن کە پاڕادایمەکە خۆی دایڕشتووە.

ئەم توێژینەوەیە هەوڵ دەدات سێ ئامانجی سەرەکی بپێکێت. یەکەم، ڕوونکردنەوەیەکی تیۆری بۆ پاڕادایمی ئاسن ساختەیی دابڕێژێت و ڕوون بکاتەوە چۆن لە ڕەخنەی کوردیدا دەردەکەوێت. دووەم، شیکردنەوەیەکی ناوەڕۆکی بۆ نموونەیەکی فراوان بکات لە دەقە ڕەخنەییەکان بۆ ئەوەی بسەلمێنێت چۆن ئەم پاڕادایمە کار دەکات لە کردەوەدا. سێیەم، ڕاپرسییەک ئەنجام بدات لەگەڵ ڕەخنەگران بۆ ئەوەی بزانین چۆن ئەو کەسانە خۆیان ئەم پاڕادایمە دەبینن و چۆن کاریگەری لەسەر کارەکانیان دەبێت.

گرنگی ئەم توێژینەوەیە لە چەند هۆکارێکەوە سەرچاوە دەگرێت. یەکەمیان ئەوەیە کە ڕەخنەی کوردی لە ماوەی ساڵانی ڕابردوودا گەشەیەکی زۆری هەیە، بەڵام زۆرجار بە بێ ئاگایی کار لەسەر پاڕادایمێکی دیاریکراو کراوە کە ڕەنگە سنوورداربێت. دووەمیان ئەوەیە کە ئەم پاڕادایمە کاریگەری لەسەر پرۆسەی دابەشکردنی پلەی ئەدەبی هەیە، کە ئەوە دەبێتە هۆی پەراوێزخستنی چەشنێکی تر لە ڕەخنە. سێیەمیان پێویستی بە دروستکردنی گفتوگۆیەکی ڕەخنەیی هەیە کە فراوانتر و ئاوەڵاتر بێت لە نێوان جۆرە جیاوازەکانی ڕەخنەدا.

ئەم توێژینەوەیە بە شێوازێکی تێکەڵاو کار دەکات، کە تێیدا شیکردنەوەی ناوەڕۆکی بەرفراوان لەگەڵ ڕاپرسی کورت تێکەڵ دەکرێت. ئامانجی ئەوەیە کە نە تەنها تیۆرییەکە ڕوون بکاتەوە، بەڵکو بڵێین چۆن کار دەکات لە ژیانی ڕاستیدا. ئەم جۆرە لە توێژینەوە ئامانجی وا هەیە کە ببێتە هۆی گفتوگۆیەکی ڕەخنەیی کراوەتر لەسەر ئەو پاڕادایمانەی کە ئێستا بەسەر بواری ڕەخنەی کوردیدا زاڵن.

٢. ڕەخنەی پێشوو لەسەر پاڕادایمی ئاسن ساختەیی

ئەگەر سەرنجی ڕەخنەی کوردی بدەین لە ماوەی ساڵانی ڕابردوودا، دەبینین چەند توێژینەوەیەک هەن کە بە ڕاشکاوی باس لە کێشەی ئاسن ساختەیی دەکەن وەک کێشەیەکی سەرەکی. بۆ نموونە، توێژینەوەیەکی ساڵی ٢٠١٤ـە ئاماژە بە ئەوە دەکات کە زۆرێک لە ڕەخنەگران هەوڵ دەدەن دەقە نوێکان بخەنە ناو چوارچێوە دیاریکراوەکانەوە، بەبێ ئەوەی ئەو چوارچێوانە ڕەچاو بکرێن کە دەقەکە خۆی دایدەڕێژێت. ئەم کردارە وا دەکات کە ڕەخنەکە زیاتر باس لە پاڕادایمەکە بکات نەک لە دەقەکە خۆی.

لە توێژینەوەیەکی تردا کە ساڵی ٢٠١٧ـە ئەنجامدراوە، دەرکەوتووە کە زۆرێک لە ڕەخنەگران ئاگادارن لەوەی کە پاڕادایمێکیان هەیە، بەڵام ئامادە نین دان بە بوونی ئەو پاڕادایمەدا بنێن کە کاریگەری لەسەر بڕیارەکانیان هەیە. ئەمە دەبێتە هۆی ئەوەی کە کێشەکە ببێتە شتێکی نادیار کە هەموو کەس باس لێوە دەکات بەڵام کەس ڕاستەوخۆ ڕووبەڕووی نابێتەوە. ئەم بارە وا دەکات کە گفتوگۆکە زۆر قووڵ نەبێتەوە و تەنها لە ئاستی ڕووکەشدا بمێنێتەوە.

توێژینەوەیەکی تر کە ساڵی ٢٠١٩ـە ئەنجامدراوە، ئاماژە بە ئەوە دەکات کە ئاسن ساختەیی کاریگەری لەسەر پرۆسەی دابەشکردنی پلەی ئەدەبی هەیە. ئەو توێژینەوەیە دەڵێت کە ڕەخنەگرانی "ناوەندی" زۆرجار پلەی باشتر دەدەن بە دەقەکانی ناو چوارچێوەکە، بەبێ ئەوەی ئەو دەقانە ڕاستەقینە باشتر بن لە دەقەکانی تر. ئەمە وا دەکات کە سیستەمێکی ناعادڵانە دروست ببێت کە پاڕادایمەکە خۆی بەرهەمی هێناوە.

هەروەها توێژینەوەیەکی تر کە ساڵی ٢٠٢١ـە ئەنجامدراوە، ئاماژە بە ئەوە دەکات کە ئاسن ساختەیی کاریگەری لەسەر ئەو پرسیارانەی کە ڕەخنەگران دەیانەوێت وەڵامیان بدەنەوە هەیە. ئەو توێژینەوەیە دەڵێت کە زۆرێک لە پرسیارەکان لەسەر بنەمای ئەو پاڕادایمە دادەڕێژرێن کە دەقەکە خۆی دایدەنێت، نەک لەسەر بنەمای پرسیارە ئازادەکان. ئەمە وا دەکات کە ڕەخنەکە زیاتر ببێتە وەڵامدانەوە بە پاڕادایمەکە نەک بە دەقەکە.

٣. میتۆدۆلۆژیا: چۆن توێژینەوەکە ئەنجام درا

بۆ ئەوەی ئامانجەکانی توێژینەوەکە بپێکێت، پێویستمان بە میتۆدۆلۆژیایەکی ڕێکخراو هەیە کە ڕێگە بدات بە شیکردنەوەی ناوەڕۆک و ڕاپرسی. ئەم بەشە ڕوون دەکاتەوە چۆن ئەو میتۆدۆلۆژیایە دارێژراو و جێبەجێ کرا، و بۆچی ئەو هەڵبژاردانە کران کە کران. هەروەها ڕوون دەکاتەوە چۆن کێشە جۆراوجۆرەکان چارەسەر کران کە لە کاتی جێبەجێکردنی توێژینەوەکەدا سەریان هەڵدا.

٣.١ هەڵبژاردنی نموونە

بۆ ئەوەی شیکردنەوەی ناوەڕۆک ئەنجام بدرێت، ٤٢ دەقی ڕەخنەیی هەڵبژێردران کە لە نێوانی ساڵەکانی ٢٠٠٥ـەوە تا ٢٠٢٠ـدا بڵاو کراونەتەوە. ئەم دەقانە لە گۆڤار و کتێبە جیاوازەکانەوە وەرگیران کە بە ئاشکرا باس لە پاڕادایمی ئاسن ساختەیی دەکەن یان کە بە شێوازێکی تر کاریگەریان لەسەر هەیە. ئەو دەقانە هەڵبژێردران کە دەقەکە خۆی ڕاستەوخۆ باس لە پاڕادایمەکە بکات، نەک تەنها ئەوەی کە ڕەخنەگرەکە خۆی باس لە پاڕادایمەکە بکات.

هەروەها ٣٠ وەڵامی ڕاپرسییەوە ئەنجامدرا لەگەڵ ڕەخنەگران. ئەو کەسانە هەڵبژێردران کە لە نێوانیاندا ڕەخنەگرانی تازە و کۆن هەبوون، هەروەها ئەو کەسانەی کە زۆرتر لە یەک جۆری ڕەخنەدا کار دەکەن و ئەوانەی کە فراوانتر کار دەکەن. ئامانج لە هەڵبژاردنی ئەم جۆرە جیاوازە ئەوە بوو کە ببێتە هۆی ئەوەی کە ئەنجامەکان تەنها لەسەر گروپێکی تایبەت نەوەستێت.

٣.٢ شێوازی شیکردنەوەی ناوەڕۆک

دەقەکان بە شێوازێکی سیستەماتیکی شیکران بە پێی چوارچێوەیەکی دیاریکراو کە تێیدا ئامانجەکان، پێوەرەکان و کۆدەکان دیاریکران. ئامانجی ئەم کردارە ئەوە بوو کە بزانین چۆن ئەو پاڕادایمە کار دەکات لە کردەوەدا و چۆن کاریگەری لەسەر بڕیارەکانی ڕەخنەگران هەیە. ئەم شێوازە وا دەکات کە ئەنجامەکان ڕوون و ڕاستەوخۆ بن و پشت بە هەستی تاکەکەسی ڕەخنەگران نەبێت.

کۆدکردن بە دوو شێوە ئەنجامدرا: کۆدی کراوە و کۆدی داخراو. کۆدی کراوە بۆ ئەوە بەکارهێنرا کە نموونەکان بخوێنرێنەوە و ئامانجەکانی توێژینەوەکە بگونجێن. کۆدی داخراویش بۆ ئەوە بەکارهێنرا کە پێوەرە دیاریکراوەکان بپێوێن وەک ژمارەی جار کە پاڕادایمەکە باس کراوە، جۆری ئەو پرسیارانەی کە ڕەخنەگران دەیانەوێت وەڵامیان بدەنەوە، و جۆری ئەو بڕیارانەی کە کاریگەریان لەسەر هەیە.

٣.٣ ڕاپرسی

ڕاپرسییەکە بە شێوازێکی نیمچە ڕێکخراو ئەنجامدرا، کە تێیدا پرسیارە کراوەکان و داخراوەکان تێکەڵ کران. ئامانجی ئەم کردارە ئەوە بوو کە بزانین چۆن ڕەخنەگران خۆیان ئەم پاڕادایمە دەبینن و چۆن کاریگەری لەسەر کارەکانیان دەبێت. ئەو پرسیارانەی کە کران لەسەر بنەمای ئەو پاڕادایمە دارێژران کە لە توێژینەوەکەدا دیاریکراو کرا، بەڵام هەروەها ڕێگە درا کە ڕەخنەگران بە ئازادی وەڵام بدەنەوە.

ئەنجامەکانی ڕاپرسی بە شێوازێکی ئاماری شیکران، بە بەکارهێنانی ژمارە و ڕێژە جیاوازەکان. ئەو پرسیارانەی کە وەڵامی کراوەیان هەبوو، بە شێوازێکی کوالیتی شیکران و کۆدکران بە پێی جۆرەکانی وەڵامەکان. ئەم جۆرە لە شیکردنە وا دەکات کە ببێتە هۆی ئەوەی کە هەم ژمارە و هەم ماناکانیش ببینرێن.

٣.٤ سنوورەکانی میتۆدۆلۆژیا

هەروەها دەبێت ئاماژە بە سنوورەکانی میتۆدۆلۆژیاکە بکرێت. یەکێک لە سنوورەکان ئەوەیە کە ژمارەی ڕەخنەگرانی ڕاپرسییەکە زۆر زۆر نەبوو، کە وا دەکات کە ئەنجامەکان بە تەواوی بۆ هەموو ڕەخنەگرێک نەگونجێن. سنوورێکی تر ئەوەیە کە ڕاپرسییەکە لە ماوەیەکی کورتدا ئەنجامدرا، کە وا دەکات کە گۆڕانکاری کاتی لەسەر ئەنجامەکان نەبێت.

سنوورێکی تر ئەوەیە کە شیکردنەوەی ناوەڕۆک زۆرجار پشت بە هەستی تاکەکەسی توێژەر دەبەستێت لە کاتی کۆدکردنی دەقەکاندا. بۆ کەمکردنەوەی ئەم کێشەیە، هەوڵدرا کە پێوەرە ڕوون و ئاشکراکان بەکار بهێنرێن و کۆدکردن دووجار کرا بۆ ئەوەی متمانەی پێی هەبێت. هەروەها ئەو کێشانەی کە لە کاتی جێبەجێکردنی توێژینەوەکەدا سەریان هەڵدا، لە بەشی داهاتوودا باس کراون.

٤. شیکردنەوەی ناوەڕۆک: ٤٢ دەق لەژێر ڕۆشنایی پاڕادایمی ئاسن ساختەیی

(ئەدەبی/ ئەدەبناسی/ ساختەیی)

ئەنوەر عەلی ڕەشید
بەشی کوردی، کۆلێژی زانستە مرۆڤایەتییەکان، زانکۆی سەلاحەدین - هەولێر

کورتە باس: ئەم توێژینەوەیە هەوڵێکە بۆ ڕەخنەگرتن لە پاڕادایمی ئاسن ساختەیی کە بەسەر ڕەخنەی ئەدەبی کوردیدا زاڵە، بە تایبەت لە بواری هەڵسەنگاندنی هەڵبەست. ئامانجی توێژینەوەکە ئەوەیە ڕوون بکاتەوە چۆن ئەم پاڕادایمە کاریگەری لەسەر بڕیاردان و ئاراستەی ڕەخنەی ئەدەبی هەیە و چۆن دەبێتە هۆی پەراوێزخستنی چەشنێکی تر لە ڕەخنە. توێژینەوەکە لە ڕێگای شیکردنەوەی ناوەڕۆکی ٤٢ دەقی ڕەخنەیی و ٣٠ وەڵامی ڕاپرسییەوە ئەنجامدراوە. دەرئەنجامەکان دەریدەخەن کە ئەم پاڕادایمە ڕۆڵێکی گرنگ دەگێڕێت لە دابەشکردنی پلەی ئەدەبی و دروستکردنی سنوورێکی توند لە نێوان ڕەخنەگرە "ناوەندی" و "پەراوێزی"دا، کە کاریگەری لەسەر کوالیتی ڕەخنەکە دەبێت. توێژینەوەکە پێشنیار دەکات کە پێویستە هەوڵێک بدرێت بۆ دروستکردنی پاڕادایمێکی فراوانتر و ئاوەڵاتر کە ڕێگە بدات بە بەهادارکردنی جۆرە جیاوازەکانی ڕەخنە.

وشە سەرەکییەکان: پاڕادایمی ئاسن ساختەیی، ڕەخنەی ئەدەبی کوردی، هەڵسەنگاندنی هەڵبەست، پەراوێزخستن، ڕەخنەی هاوچەرخ، توێژینەوەی ئەدەبی، ئەدەبناسی کوردی، ڕەخنەگر، دەقی ئەدەبی، پۆلێنکردن، ئاراستەی ڕەخنەیی

١. پێشەکی: پاڕادایمی ئاسن ساختەیی وەک چوارچێوەیەکی بینین

ئەو کاتەی باس لە ڕەخنەی ئەدەبی کوردی دەکرێت، زۆرجار ئاماژە بە کێشەیەکی بنەڕەتی دەکرێت کە وەک تۆڕێکی نادیار هەموو ئاراستەکانی ڕەخنە دەبەستێتەوە. ئەم کێشەیە ئەوەیە کە ڕەخنەگران چۆن بیر لە ئەدەب دەکەنەوە، چۆن دەقەکان دەبینن و چۆن بڕیار لەسەر بەهای دەقێک دەدەن. ئەم توێژینەوەیە هەوڵ دەدات ئەو چوارچێوە بنەڕەتییە ڕوون بکاتەوە کە ئێمە پێی دەڵێین پاڕادایمی ئاسن ساختەیی، کە وەک چۆن دەردەکەوێت زۆرێک لە ڕەخنەگران بە بێ ئاگایی کاری پێدەکەن و کاریگەری لەسەر هەموو شێوازەکانی تری ڕەخنە دەبێت.

پاڕادایمی ئاسن ساختەیی دەتوانرێت وەک تۆڕێکی بینین پێناسە بکرێت کە ڕەخنەگران بە هۆیەوە دەقەکان دەبینن و هەڵسەنگاندنیان بۆ دەکەن. ئەم تۆڕە چەند تایبەتمەندییەکی هەیە کە وا دەکات کاریگەری زۆر بێت: یەکەم، ئاسن ساختەیی دەقەکان وەک یەکەی سەرەکی دەبینێت نەک وەک پرۆسەیەکی کراوە. دووەم، ئەو پرسیارانەی کە ڕەخنەگران لە دەقەکان دەیانەوێت وەڵامیان بدەنەوە، زۆرجار لەسەر بنەمای ئەو پرسیارانە دادەڕێژرێن کە پاڕادایمەکە خۆی دایدەنێت، نەک لەسەر بنەمای پرسیارە ئازادەکان. سێیەم، ئەو پێوەرانەی کە بۆ هەڵسەنگاندنی دەقێک بەکاردێن، زۆرجار پێوەرگەلێکن کە پاڕادایمەکە خۆی دایڕشتووە.

ئەم توێژینەوەیە هەوڵ دەدات سێ ئامانجی سەرەکی بپێکێت. یەکەم، ڕوونکردنەوەیەکی تیۆری بۆ پاڕادایمی ئاسن ساختەیی دابڕێژێت و ڕوون بکاتەوە چۆن لە ڕەخنەی کوردیدا دەردەکەوێت. دووەم، شیکردنەوەیەکی ناوەڕۆکی بۆ نموونەیەکی فراوان بکات لە دەقە ڕەخنەییەکان بۆ ئەوەی بسەلمێنێت چۆن ئەم پاڕادایمە کار دەکات لە کردەوەدا. سێیەم، ڕاپرسییەک ئەنجام بدات لەگەڵ ڕەخنەگران بۆ ئەوەی بزانین چۆن ئەو کەسانە خۆیان ئەم پاڕادایمە دەبینن و چۆن کاریگەری لەسەر کارەکانیان دەبێت.

گرنگی ئەم توێژینەوەیە لە چەند هۆکارێکەوە سەرچاوە دەگرێت. یەکەمیان ئەوەیە کە ڕەخنەی کوردی لە ماوەی ساڵانی ڕابردوودا گەشەیەکی زۆری هەیە، بەڵام زۆرجار بە بێ ئاگایی کار لەسەر پاڕادایمێکی دیاریکراو کراوە کە ڕەنگە سنوورداربێت. دووەمیان ئەوەیە کە ئەم پاڕادایمە کاریگەری لەسەر پرۆسەی دابەشکردنی پلەی ئەدەبی هەیە، کە ئەوە دەبێتە هۆی پەراوێزخستنی چەشنێکی تر لە ڕەخنە. سێیەمیان پێویستی بە دروستکردنی گفتوگۆیەکی ڕەخنەیی هەیە کە فراوانتر و ئاوەڵاتر بێت لە نێوان جۆرە جیاوازەکانی ڕەخنەدا.

ئەم توێژینەوەیە بە شێوازێکی تێکەڵاو کار دەکات، کە تێیدا شیکردنەوەی ناوەڕۆکی بەرفراوان لەگەڵ ڕاپرسی کورت تێکەڵ دەکرێت. ئامانجی ئەوەیە کە نە تەنها تیۆرییەکە ڕوون بکاتەوە، بەڵکو بڵێین چۆن کار دەکات لە ژیانی ڕاستیدا. ئەم جۆرە لە توێژینەوە ئامانجی وا هەیە کە ببێتە هۆی گفتوگۆیەکی ڕەخنەیی کراوەتر لەسەر ئەو پاڕادایمانەی کە ئێستا بەسەر بواری ڕەخنەی کوردیدا زاڵن.

٢. ڕەخنەی پێشوو لەسەر پاڕادایمی ئاسن ساختەیی

ئەگەر سەرنجی ڕەخنەی کوردی بدەین لە ماوەی ساڵانی ڕابردوودا، دەبینین چەند توێژینەوەیەک هەن کە بە ڕاشکاوی باس لە کێشەی ئاسن ساختەیی دەکەن وەک کێشەیەکی سەرەکی. بۆ نموونە، توێژینەوەیەکی ساڵی ٢٠١٤ـە ئاماژە بە ئەوە دەکات کە زۆرێک لە ڕەخنەگران هەوڵ دەدەن دەقە نوێکان بخەنە ناو چوارچێوە دیاریکراوەکانەوە، بەبێ ئەوەی ئەو چوارچێوانە ڕەچاو بکرێن کە دەقەکە خۆی دایدەڕێژرێن. ئەم کردارە وا دەکات کە ڕەخنەکە زیاتر ببێتە وەڵامدانەوە بە پاڕادایمەکە نەک بە دەقەکە خۆی.

لە توێژینەوەیەکی تردا کە ساڵی ٢٠١٧ـە ئەنجامدراوە، دەرکەوتووە کە زۆرێک لە ڕەخنەگران ئاگادارن لەوەی کە پاڕادایمێکیان هەیە، بەڵام ئامادە نین دان بە بوونی ئەو پاڕادایمەدا بنێن کە کاریگەری لەسەر بڕیارەکانیان هەیە. ئەمە دەبێتە هۆی ئەوەی کە کێشەکە ببێتە شتێکی نادیار کە هەموو کەس باس لێوە دەکات بەڵام کەس ڕاستەوخۆ ڕووبەڕووی نابێتەوە. ئەم بارە وا دەکات کە گفتوگۆکە زۆر قووڵ نەبێتەوە و تەنها لە ئاستی ڕووکەشدا بمێنێتەوە.

توێژینەوەیەکی تر کە ساڵی ٢٠١٩ـە ئەنجامدراوە، ئاماژە بە ئەوە دەکات کە ئاسن ساختەیی کاریگەری لەسەر پرۆسەی دابەشکردنی پلەی ئەدەبی هەیە. ئەو توێژینەوەیە دەڵێت کە ڕەخنەگرانی "ناوەندی" زۆرجار پلەی باشتر دەدەن بە دەقەکانی ناو چوارچێوەکە، بەبێ ئەوەی ئەو دەقانە ڕاستەقینە باشتر بن لە دەقەکانی تر. ئەمە وا دەکات کە سیستەمێکی ناعادڵانە دروست ببێت کە پاڕادایمەکە خۆی بەرهەمی هێناوە.

هەروەها توێژینەوەیەکی تر کە ساڵی ٢٠٢١ـە ئەنجامدراوە، ئاماژە بە ئەوە دەکات کە ئاسن ساختەیی کاریگەری لەسەر ئەو پرسیارانەی کە ڕەخنەگران دەیانەوێت وەڵامیان بدەنەوە هەیە. ئەو توێژینەوەیە دەڵێت کە زۆرێک لە پرسیارەکان لەسەر بنەمای ئەو پاڕادایمە دادەڕێژرێن کە دەقەکە خۆی دایدەنێت، نەک لەسەر بنەمای پرسیارە ئازادەکان. ئەمە وا دەکات کە ڕەخنەکە زیاتر ببێتە وەڵامدانەوە بە پاڕادایمەکە نەک بە دەقەکە خۆی.

٣. میتۆدۆلۆژیا: چۆن توێژینەوەکە ئەنجام درا

بۆ ئەوەی ئامانجەکانی توێژینەوەکە بپێکێت، پێویستمان بە میتۆدۆلۆژیایەکی ڕێکخراو هەیە کە ڕێگە بدات بە شیکردنەوەی ناوەڕۆک و ڕاپرسی. ئەم بەشە ڕوون دەکاتەوە چۆن ئەو میتۆدۆلۆژیایە دارێژراو و جێبەجێ کرا، و بۆچی ئەو هەڵبژاردانە کران کە کران. هەروەها ڕوون دەکاتەوە چۆن کێشە جۆراوجۆرەکان چارەسەر کران کە لە کاتی جێبەجێکردنی توێژینەوەکەدا سەریان هەڵدا.

٣.١ هەڵبژاردنی نموونە

بۆ ئەوەی شیکردنەوەی ناوەڕۆک ئەنجام بدرێت، ٤٢ دەقی ڕەخنەیی هەڵبژێردران کە لە نێوانی ساڵەکانی ٢٠٠٥ـەوە تا ٢٠٢٠ـدا بڵاو کراونەتەوە. ئەم دەقانە لە گۆڤار و کتێبە جیاوازەکانەوە وەرگیران کە بە ئاشکرا باس لە پاڕادایمی ئاسن ساختەیی دەکەن یان کە بە شێوازێکی تر کاریگەریان لەسەر هەیە. ئەو دەقانە هەڵبژێردران کە دەقەکە خۆی ڕاستەوخۆ باس لە پاڕادایمەکە بکات، نەک تەنها ئەوەی کە ڕەخنەگرەکە خۆی باس لە پاڕادایمەکە بکات.

هەروەها ٣٠ وەڵامی ڕاپرسییەوە ئەنجامدرا لەگەڵ ڕەخنەگران. ئەو کەسانە هەڵبژێردران کە لە نێوانیاندا ڕەخنەگرانی تازە و کۆن هەبوون، هەروەها ئەو کەسانەی کە زۆرتر لە یەک جۆری ڕەخنەدا کار دەکەن و ئەوانەی کە فراوانتر کار دەکەن. ئامانج لە هەڵبژاردنی ئەم جۆرە جیاوازە ئەوە بوو کە ببێتە هۆی ئەوەی کە ئەنجامەکان تەنها لەسەر گروپێکی تایبەت نەوەستێت.

٣.٢ شێوازی شیکردنەوەی ناوەڕۆک

دەقەکان بە شێوازێکی سیستەماتیکی شیکران بە پێی چوارچێوەیەکی دیاریکراو کە تێیدا ئامانجەکان، پێوەرەکان و کۆدەکان دیاریکران. ئامانجی ئەم کردارە ئەوە بوو کە بزانین چۆن ئەو پاڕادایمە کار دەکات لە کردەوەدا و چۆن کاریگەری لەسەر بڕیارەکانی ڕەخنەگران هەیە. ئەم شێوازە وا دەکات کە ئەنجامەکان ڕوون و ڕاستەوخۆ بن و پشت بە هەستی تاکەکەسی ڕەخنەگران نەبێت.

کۆدکردن بە دوو شێوە ئەنجامدرا: کۆدی کراوە و کۆدی داخراو. کۆدی کراوە بۆ ئەوە بەکارهێنرا کە نموونەکان بخوێنرێنەوە و ئامانجەکانی توێژینەوەکە بگونجێن. کۆدی داخراویش بۆ ئەوە بەکارهێنرا کە پێوەرە دیاریکراوەکان بپێوێن وەک ژمارەی جار کە پاڕادایمەکە باس کراوە، جۆری ئەو پرسیارانەی کە ڕەخنەگران دەیانەوێت وەڵامیان بدەنەوە، و جۆری ئەو بڕیارانەی کە کاریگەریان لەسەر هەیە.

٣.٣ ڕاپرسی

ڕاپرسییەکە بە شێوازێکی نیمچە ڕێکخراو ئەنجامدرا، کە تێیدا پرسیارە کراوەکان و داخراوەکان تێکەڵ کران. ئامانجی ئەم کردارە ئەوە بوو کە بزانین چۆن ڕەخنەگران خۆیان ئەم پاڕادایمە دەبینن و چۆن کاریگەری لەسەر کارەکانیان دەبێت. ئەو پرسیارانەی کە کران لەسەر بنەمای ئەو پاڕادایمە دارێژران کە لە توێژینەوەکەدا دیاریکراو کرا، بەڵام هەروەها ڕێگە درا کە ڕەخنەگران بە ئازادی وەڵام بدەنەوە.

ئەنجامەکانی ڕاپرسی بە شێوازێکی ئاماری شیکران، بە بەکارهێنانی ژمارە و ڕێژە جیاوازەکان. ئەو پرسیارانەی کە وەڵامی کراوەیان هەبوو، بە شێوازێکی کوالیتی شیکران و کۆدکران بە پێی جۆرەکانی وەڵامەکان. ئەم جۆرە لە شیکردنە وا دەکات کە ببێتە هۆی ئەوەی کە هەم ژمارە و هەم ماناکانیش ببینرێن.

٣.٤ سنوورەکانی میتۆدۆلۆژیا

هەروەها دەبێت ئاماژە بە سنوورەکانی میتۆدۆلۆژیاکە بکرێت. یەکێک لە سنوورەکان ئەوەیە کە ژمارەی ڕەخنەگرانی ڕاپرسییەکە زۆر زۆر نەبوو، کە وا دەکات کە ئەنجامەکان بە تەواوی بۆ هەموو ڕەخنەگرێک نەگونجێن. سنوورێکی تر ئەوەیە کە ڕاپرسییەکە لە ماوەیەکی کورتدا ئەنجامدرا، کە وا دەکات کە گۆڕانکاری کاتی لەسەر ئەنجامەکان نەبێت.

سنوورێکی تر ئەوەیە کە شیکردنەوەی ناوەڕۆک زۆرجار پشت بە هەستی تاکەکەسی توێژەر دەبەستێت لە کاتی کۆدکردنی دەقەکاندا. بۆ کەمکردنەوەی ئەم کێشەیە، هەوڵدرا کە پێوەرە ڕوون و ئاشکراکان بەکار بهێنرێن و کۆدکردن دووجار کرا بۆ ئەوەی متمانەی پێی هەبێت. هەروەها ئەو کێشانەی کە لە کاتی جێبەجێکردنی توێژینەوەکەدا سەریان هەڵدا، لە بەشی داهاتوودا باس کراون.

٤. شیکردنەوەی ناوەڕۆک: ٤٢ دەق لەژێر ڕۆشنایی پاڕادایمی ئاسن ساختەیی

(ئەدەبی/ ئەدەبناسی/ ساختەیی)

ئەنوەر عەلی ڕەشید
بەشی کوردی، کۆلێژی زانستە مرۆڤایەتییەکان، زانکۆی سەلاحەدین - هەولێر

کورتە باس: ئەم توێژینەوەیە هەوڵێکە بۆ ڕەخنەگرتن لە پاڕادایمی ئاسن ساختەیی کە بەسەر ڕەخنەی ئەدەبی کوردیدا زاڵە، بە تایبەت لە بواری هەڵسەنگاندنی هەڵبەست. ئامانجی توێژینەوەکە ئەوەیە ڕوون بکاتەوە چۆن ئەم پاڕادایمە کاریگەری لەسەر بڕیاردان و ئاراستەی ڕەخنەی ئەدەبی هەیە و چۆن دەبێتە هۆی پەراوێزخستنی چەشنێکی تر لە ڕەخنە. توێژینەوەکە لە ڕێگای شیکردنەوەی ناوەڕۆکی ٤٢ دەقی ڕەخنەیی و ٣٠ وەڵامی ڕاپرسییەوە ئەنجامدراوە. دەرئەنجامەکان دەریدەخەن کە ئەم پاڕادایمە ڕۆڵێکی گرنگ دەگێڕێت لە دابەشکردنی پلەی ئەدەبی و دروستکردنی سنوورێکی توند لە نێوان ڕەخنەگرە "ناوەندی" و "پەراوێزی"دا، کە کاریگەری لەسەر کوالیتی ڕەخنەکە دەبێت. توێژینەوەکە پێشنیار دەکات کە پێویستە هەوڵێک بدرێت بۆ دروستکردنی پاڕادایمێکی فراوانتر و ئاوەڵاتر کە ڕێگە بدات بە بەهادارکردنی جۆرە جیاوازەکانی ڕەخنە.

وشە سەرەکییەکان: پاڕادایمی ئاسن ساختەیی، ڕەخنەی ئەدەبی کوردی، هەڵسەنگاندنی هەڵبەست، پەراوێزخستن، ڕەخنەی هاوچەرخ، توێژینەوەی ئەدەبی، ئەدەبناسی کوردی، ڕەخنەگر، دەقی ئەدەبی، پۆلێنکردن، ئاراستەی ڕەخنەیی

١. پێشەکی: پاڕادایمی ئاسن ساختەیی وەک چوارچێوەیەکی بینین

ئەو کاتەی باس لە ڕەخنەی ئەدەبی کوردی دەکرێت، زۆرجار ئاماژە بە کێشەیەکی بنەڕەتی دەکرێت کە وەک تۆڕێکی نادیار هەموو ئاراستەکانی ڕەخنە دەبەستێتەوە. ئەم کێشەیە ئەوەیە کە ڕەخنەگران چۆن بیر لە ئەدەب دەکەنەوە، چۆن دەقەکان دەبینن و چۆن بڕیار لەسەر بەهای دەقێک دەدەن. ئەم توێژینەوەیە هەوڵ دەدات ئەو چوارچێوە بنەڕەتییە ڕوون بکاتەوە کە ئێمە پێی دەڵێین پاڕادایمی ئاسن ساختەیی، کە وەک چۆن دەردەکەوێت زۆرێک لە ڕەخنەگران بە بێ ئاگایی کاری پێدەکەن و کاریگەری لەسەر هەموو شێوازەکانی تری ڕەخنە دەبێت.

پاڕادایمی ئاسن ساختەیی دەتوانرێت وەک تۆڕێکی بینین پێناسە بکرێت کە ڕەخنەگران بە هۆیەوە دەقەکان دەب